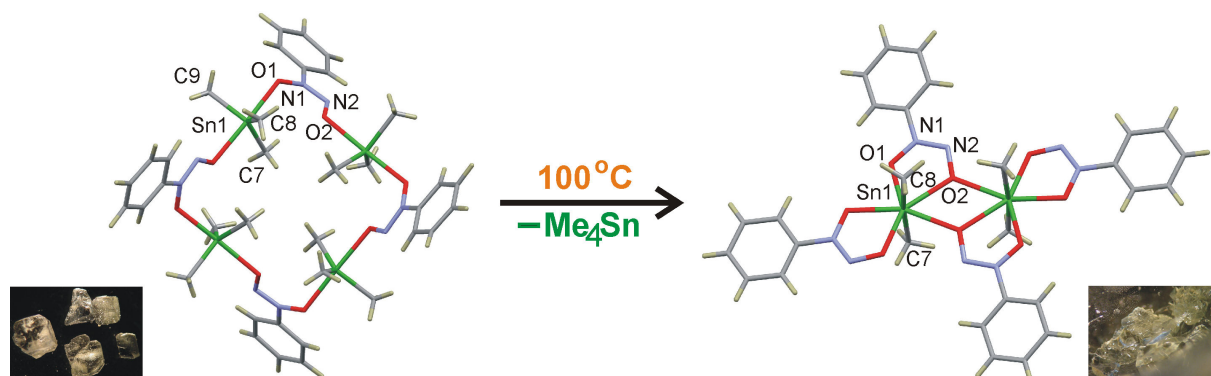

Zárójelentés

1. Bevezetés

A pályázat alapját az a felismerés jelentette, hogy a $[\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})]_4$ tetramer *kristályai* metil-vándorlással végbemenő termikusan indukált diszmutációban $[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{cupf})_2]_2$ dimer kristályokká és illékony Me_4Sn -á alakulnak.¹

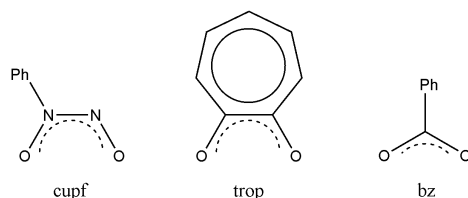
1. ábra – A $[\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})]_4$ tetramer metil-vándorlással járó diszmutációs átalakulása az olvadékból kikristályosodó $[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{cupf})_2]_2$ dimerré.

Előző vizsgálatainkból tudtuk, hogy koordinálódó oldószerekben (DMSO, piridin, metanol) a trimetilón(IV)-komplexek diszmutációval a megfelelő dimetilón(IV)-származékká és tetrametilónná bomlanak.² Megállapítottuk, hogy a $[\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})]_4$ tetramer metanolban metil-vándorlással végbemenő diszmutációs átalakulása másodrendű kinetikát követ ($2\text{A} \rightarrow \text{B} + \text{C}$) és a folyamat k sebességi állandója $1.43 \times 10^{-5} \text{ l}\cdot\text{mol}^{-1}\cdot\text{s}^{-1}$.¹

Feltételeztem, hogy hasonló *diszmutációs kristály-olvadék-kristály* átalakulások más trimetilón(IV)-komplexeknél is végrehajthatók. Célul tűztem ki új trimetilón(IV)-komplexelek előállítását, szerkezeti jellemzésüket, a diszmutációs metil-vándorlás vizsgálatát és a reakciók szerkezeti alapokon nyugvó osztályozását.

2. *Triorganoón(IV)-vegyületek szintézise, kristályosítása és egykristálydiffrakciós szerkezetfelfedezése. A triorganoón(IV)-vegyületek termikusan indukált szilárd és olvadékfázisú csoport-vándorlással járó diszmutációjának vizsgálata.*

A komplexkémiában gyakran használt tropolonát (trop)³ és benzoát (bz)⁴ ligandumok (1. séma) diorganoón(IV)- és monoorganoón(IV)-származékai ismertek voltak a szakirodalomban, a trimetilón(IV)-komplexekek azonban nem.

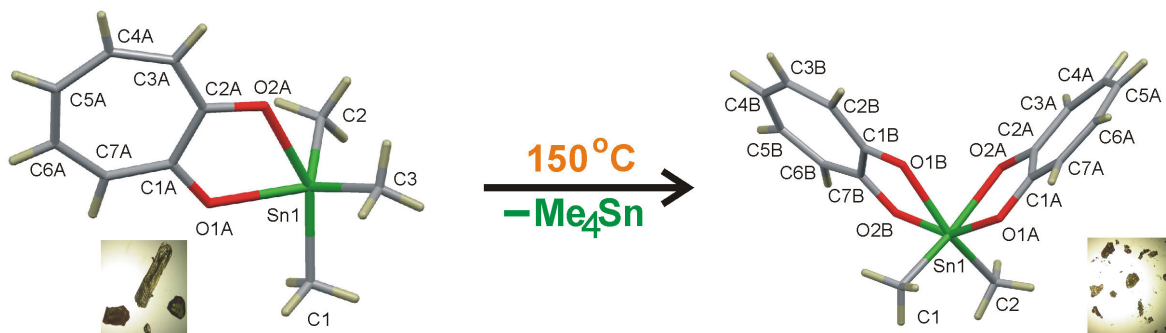
1. séma – Alkalmazott *O,O*-donor ligandumok

Előző vizsgálatainkból tudtuk, hogy oxigén- és nitrogén-donor koordináló oldószerekben a trimetilón(IV)-komplexekek átalakulnak a megfelelő dimetilón(IV)-származékká és tetrametilónná.² Ez azt jelenti, hogy a szintézishez és/vagy az átkristályosításhoz alkalmazott oldószert fokozott körültekintéssel kell megválasztani, ellenkező esetben a trimetilón(IV)-származék izolálása a

diszmutációs átalakulás miatt nem lesz lehetséges. Mindezek alapján azt valószínűsítettem, hogy a tropolonát és benzoát ligandumok trimetilón(IV)-származékait a metil-vándorlással végbemenő diszmutációs bomlás miatt nem tudták előállítani.

Megfelelően megválasztott oldószerben (H₂O) sikerült előállítanom a szobahőmérsékleten viaszos állagú trimetilón(IV)-tropolonátot, Me₃Sn(trop).⁵ Hűtőszekrényben tárolt *n*-hexán oldatban pár nap alatt megjelentek a komplex egykristályai. A Me₃Sn(trop) fokozott diszmutációs reaktivitása miatt az egykristálydiffrakciós szerkezetmeghatározást alacsony hőmérsékleten (–180 °C) végeztem. Megállapítottam, hogy a Me₃Sn(trop) komplexben az ón erősen torzult trigonális-bipiramisos környezetben van. A kelátként koordinálódó tropolonáto anion egy oxigén atomja a koordinációs poliéder egyik axiális, a másik pedig az egyik ekvatoriális helyzetét foglalja el. Az így létrejött ötatomos SnO₂C₂ gyűrűben az O–Sn–O kötőszög 69.8(1)° és az Sn–O kötéstávolságok egymástól 0.191(2) Å-al különböznek. A trimetilón(IV)-tropolonátot szilárd ¹¹⁹Sn-MAS NMR spektroszkópiával meghatározott kémiai eltolódása 60.6 ppm.

A termikusan indukált szilárd és olvadákfázisú metil-vándorlással végbemenő diszmutációs átalakulás teljesebb megértése véget mindegyik triorganoón(IV)-vegyület esetében tanulmányoztuk az oldatfázisban végbemenő diszmutációs átalakulást is. A metanolban oldott Me₃Sn(trop) komplex időfüggő ¹H-NMR spektrumsorozatából megállapítható volt, hogy a diszmutációs átalakulás másodrendű kinetikát követ a 2A → B + C általános egyenletnek megfelelően és a folyamat *k* sebességi állandója 4.31 × 10^{–5} l·mol^{–1}·s^{–1}. Metanolban a Me₃Sn(trop) diszmutációt szenved, így a komplexet metanolból sem előállítani sem kristályosítani nem lehet. A Me₃Sn(trop) komplexet 40 és 60 °C-ra melegítettük és időfüggő ¹H-NMR spektrumsorozatok segítségével tanulmányoztuk a *szilárd- és olvadákfázisban* végbemenő 2Me₃Sn(trop) → Me₂Sn(trop)₂ + Me₄Sn diszmutációs reakciót. Megállapítottuk, hogy az átalakulás szilárdfázisban és olvadékból közel azonos sebességgel megy végbe, és mindkét esetben gyorsabb mint híg CDCl₃ oldatban.

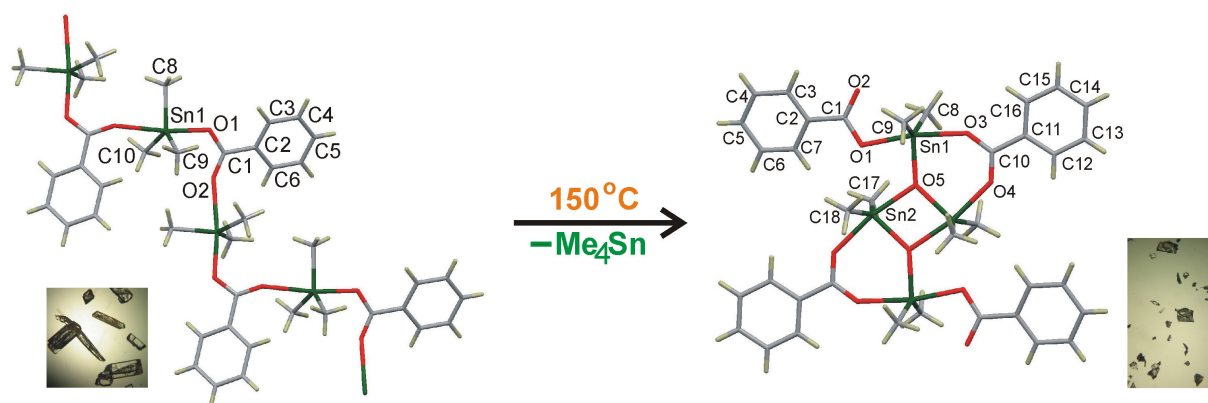
2. ábra – A Me₃Sn(trop) komplex metil-vándorlással járó diszmutációs átalakulása az olvadékból kikristályosodó Me₂Sn(trop)₂ származékká.

A Me₃Sn(trop) → Me₂Sn(trop)₂ *kristály-olvadék-kristály* átalakulás 150 °C-on 1 óra alatt végbement és a diszmutációs termék kikristályosodott az olvadékból (2. ábra). Az egykristály röntgendiffrakciós szerkezetmeghatározás bebizonyította a Me₂Sn(trop)₂ képződését és igazolta a Me₃Sn(trop) metil-vándorlással végbemenő diszmutációs bomlását. A Me₂Sn(trop)₂ komplexben az ón *cisz*-oktaédes környezetben van, a tropolonáto anionok kelátként koordinálódnak a fémcentrumhoz.

Trimetilón(IV) klorid és ammonium benzoát metatézisével vízből sikerült előállítanom a szakirodalomból hiányzó trimetilón(IV)-benzoátot, Me₃Sn(bz).⁶ Az *n*-hexánból történt átkristályosítás során metil-vándorlással történő bomlását nem tapasztaltam. Az előállított hasábos egykristályok egyikén elvégeztem az egykristály röntgendiffrakciós szerkezetmeghatározást és azt találtam, hogy a kristályrácsban a Me₃Sn(bz) komplex másodlagos Sn···O kötések keresztül koordinációs polimerré szerveződik. A komplexben az ónt enyhén torzult trigonális-bipiramisos környezet veszi körül: a metil-csoportok az ekvatoriális, a benzoáto anionok oxigén atomjai axiális helyzetben vannak. A

hídhelyzetben koordinálódó benzoáto anionok egy rövid Sn–O (2.137(2) Å) és egy másodlagos Sn···O (2.564(2) Å) kötéssel kapcsolják össze a trimetilón-egységeket. A másodlagos Sn···O kötések 0.429(2) Å-al hosszabbak mint az Sn–O kötéstávolságok, ezért az Sn centrumok a láncon belül nem kollineárisak és a koordinációs polimer *S*-alakzatot vesz fel. A szomszédos Sn centrumok láncon belüli távolsága (5.24 Å) a polimer szerkezetű triorganoón(IV)-karboxilátokra jellemző 5.19 ± 0.21 Å tartományba esik.

A trimetilón(IV)-benzoátot jellemeztük szilárd ^{119}Sn -MAS NMR spektroszkópiával és 32.1 ppm-es kémiai eltolódást találtunk. A kristályok kloroformban történő feloldását követően a szilárd fázistól eltérő 136.5 ppm-es kémiai eltolódás volt megfigyelhető. Megállapítottuk, hogy szobahőmérsékleten kloroformban torzult tetraédes geometriájú spécieszek vannak, azaz a szilárd fázisban polimerszerkezetű trimetilón(IV)-benzoát kloroformban történő oldáskor szétesik monomer egységekké. Metanolban, mint koordinálódó oldószerben visszakapjuk a *transz*-trigonális bipiramis szerkezetnek megfelelő kémiai eltolódást (26.1 ppm), melynek oka, hogy az O-donor oldószer datív kötést létesít a koordinatív telítetlen trimetilón(IV)-benzoát monomerrel.

3. ábra – A $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{bz})$ koordinációs polimer metil-vándorlással járó diszmutációs átalakulása az olvadékból kikristályosodó *bisz*-dibenzoáto-tetrametil-disztannoxánná $\{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})]_2\text{O}\}_2$.

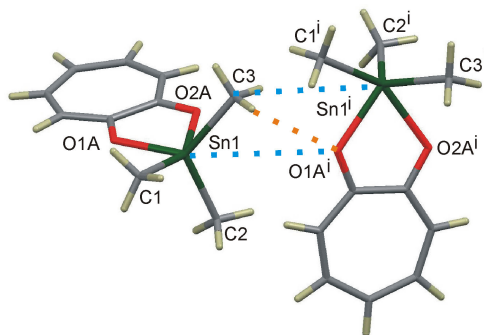
Tanulmányoztuk a $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{bz})$ komplex melegítésre végbemenő *kristály-olvadék-kristály* átalakulást és azt találtuk, hogy 150 °C-on a diszmutáció 9 óra alatt végbement és a diszmutációs termék kikristályosodott az olvadékból (3. ábra). Az olvadékból kivált egykristályok egyikén elvégzett röntgendiffrakciós szerkezetmeghatározás a diszmutációs reakciónál eddig nem megfigyelt $\{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})]_2\text{O}\}_2$ tetraorgano-disztannoxánt azonosított. Eltérően az előzőleg tanulmányozott $[\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})]_4$ tetramer és $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{trop})$ monomer diszmutációs bomlásától, a $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{bz})$ komplex metil-vándorlással történő diszmutációja nem ért véget a $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ megjelenésekor, hanem tovább folytatódott egészen egy újfajta származéknak a $\{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})]_2\text{O}\}_2$ képződéséig. Az egykristályröntgendiffrakciós szerkezetmeghatározásból kiderült, hogy a $\{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})]_2\text{O}\}_2$ szupramolekula két $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ és két Me_2SnO egységből épül fel, úgy hogy a központi $[\text{Me}_2\text{SnO}]_2$ dimer sztannoxán gyűrűjének oxigén atomjai a $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ ón atomjaihoz koordinálódnak, miközben a $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ egységek egy-egy benzoáto anionja pedig a sztannoxán ón atomjaihoz koordinálódik. Ez azt jelenti, hogy a diszmutációs átalakulás során a $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ komplex mellett dimetilón(IV)-oxidnak (Me_2SnO) is képződnie kell ahhoz, hogy kialakulhasson a $\{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})]_2\text{O}\}_2$ végtermék. A megolvasztott $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{bz})$ komplex időfüggő ^1H -NMR spektrumsorozatából sikerült igazolnunk, hogy a vegyület metil-vándorlással történő diszmutációja során a képződő $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ komplex alakul át $\{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})]_2\text{O}\}_2$ *bisz*-dibenzoáto-tetrametil-disztannoxánná. További vizsgálatainkból kiderült, hogy a trimetilón(IV)-benzoát diszmutációs bomlása néhány hét alatt metanolban is bekövetkezik és *bisz*-dibenzoátotetrametil-disztannoxán keletkezik. Vizsgálataink során azonosítottunk, a karboxiláto ligandum jellegéből adódóan (négytagú kelátképző szemben az öttagú kelátképző kupferonáttal és tropolonáttal) szokatlan lefutású $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{bz}) \rightarrow \text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2 + \text{Me}_4\text{Sn} \rightarrow \{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})]_2\text{O}\}_2$ diszmutációs bomlást és megállapítottuk, hogy az átalakulást olvadékban sokkal gyorsabban megy végbe mint folyadékfázisban.

3. A molekula/szupramolekula/kristályszerkezetek és a diszmutációs reaktivitás közötti összefüggések feltárása, a reakciók szerkezeti alapokon nyugvó osztályozása

A termikusan indukált csoport-vándorlással végbemenő szilárdfázisú reakciók szerkezeti alapokon nyugvó osztályozásához elengedhetetlen az organoón(IV)-komplexek kristályszerkezetének a meghatározása. A trimetilón-vegyületek kristályszerkezetének tanulmányozása lehetővé teszi a szilárdfázisban végbemenő diszmutációs átalakulások megértését, azonban éppen a termikus indukció miatt a bimolekuláris reakcióban résztvevő molekulák illeszkedési motívumának a kristályrácsban belüli kijelölése (azonosítása) nem mindig lehetséges. A szakirodalom a szilárdfázisú reakciók esetében legtöbbször *topotaktikus mechanizmussal* számol.⁷ A topotaktikus mechanizmus értelmében a reakciót a molekuláknak a kristályrácsban belüli rögzített, megfelelő orientációja idézi elő és a reakcióba lépő molekulák/atomok a kristályrácsban csak nagyon keveset kell elmozduljanak. A legújabb vizsgálatok bebizonyították,^{7,8} hogy a szilárdfázisú reakcióknak csak egy kis része játszódik le valódi topotaktikus mechanizmussal.⁹ A legtöbb szilárdfázisú reakció a molekulának vagy egyes részeinek az elmozdulásával jár (rotáció, transláció), miáltal az eredeti háromdimenziós kristályszerkezet összeomlik.^{7,8} A reaktivitás előfeltételeként a molekulák a kristályrácsban viszonylag nagy távolságokra kell elmozduljanak, ha a termék molekulák alakja és mérete különbözik a kiinduló molekulákétól, így szoros illeszkedésük az eredeti kristályrácsban már nem valósulhat meg, ami maga után vonja a kristályrács összeomlását.⁸ A termikusan indukált viszonylag magas hőmérsékleten lejátszódó szilárdfázisú diszmutációs átalakulásokban, mint majd látni fogjuk, a molekulák kisebb vagy nagyobb mértékben átrendeződnek az eredeti kristályrácsához képest, hogy így a reagáló atomok megfelelő közelségbe kerüljenek. Ez a kisebb vagy nagyobb mértékű molekuláris átrendeződés a szilárdfázisú reakciók többségében végbe kell menjen, hiszen egy „azonnali” reakciót eredményező „tökéletes” molekula-elrendeződés a folyamat átmeneti állapotának felelne meg és a kristály nem lenne izolálható.

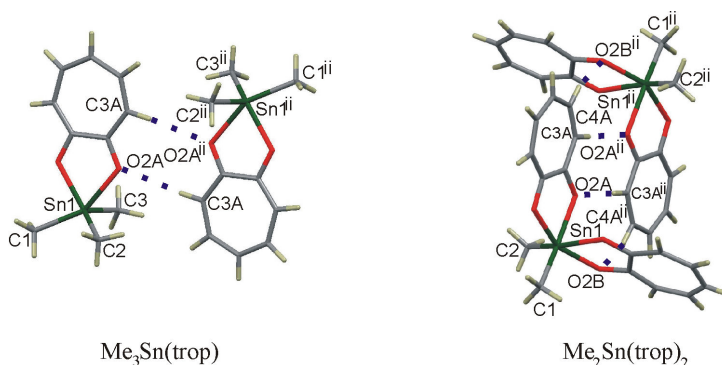
A $[\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})]_4$ kristályrácsában a legrövidebb intramolekuláris $\text{C}\cdots\text{Sn}$ távolság 4.69 Å, ezzel szemben a kristályrácsban oszlopban sorakozó szomszédos molekulák közötti legrövidebb intermolekuláris távolság 4.81 Å. Ezek a távolságok hosszabbak mint a szén és az ón (3.87 Å) illetve a metil és az ón (4.17 Å) van der Waals sugarainak az összege. Ennek értelmében a diszmutációs átalakulás topotaktikus mechanizmussal nem értelmezhető. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a $[\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})]_4$ diszmutációja szilárdfázisban nagyon lassú, és az átalakuláshoz először egy reaktív $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})$ monomer képződésére van szükség. A $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})$ monomer képződése melegítéssel könnyen előidézhető: a hőmérséklet növelésével nő a monomerek mennyisége és a $[\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})]_4$ diszmutációja $[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{cupf})_2]_2$ dimerré és Me_4Sn -á az eredeti molekula- és kristályszerkezet összeomlásán keresztül valósul meg: $[\text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf})]_4 \rightarrow 4 \text{Me}_3\text{Sn}(\text{cupf}) \rightarrow [\text{Me}_2\text{Sn}(\text{cupf})_2]_2 + 2 \text{Me}_4\text{Sn}$. A diszmutációs átalakulás során a kiinduló $P \bar{4}2_1/c$ tércsoport $P \bar{1}$ -re változik és a 20-atomos $\text{Sn}_4\text{O}_8\text{N}_8$ metallomakrociklus ötatomos SnO_2N_2 kelát gyűrűkké alakul, mialatt a ligandum koordinációs módusa is megváltozik: híd $\rightarrow$ kétfogú kelát + kétmagvú híd.

A folyadék (olvadék)- és szilárdfázisban közel azonos sebeséggel végbemenő $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{trop}) \rightarrow \text{Me}_2\text{Sn}(\text{trop})_2 + \text{Me}_4\text{Sn}$ diszmutációs átalakulás értelmezhető topotaktikus mechanizmussal. Megállapítottam, hogy a $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{trop})$ kristályszerkezetében fellelhető ciklikus bimolekuláris asszociátum ($\text{C}\cdots\text{Sn}$ és $\text{Sn}\cdots\text{O}$ távolságok 4.38 és 4.73 Å) *termikusan indukált* kis mértékű átrendeződésével lehetővé válik a metil- és a tropolonát-csoportok molekulák közötti átvitele és így $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{trop})_2$ és Me_4Sn képződése (4. ábra). Ebben a ciklikus asszociátumban a metil-hidrogének és tropolonáto oxigén atomok között $\text{C}-\text{H}\cdots\text{O}$ hidrogénkötés $[\text{C}(3)\cdots\text{O}(1A)]^i$ 3.52(1) Å; $[\text{H}(3D)\cdots\text{O}(1A)]^i$ 2.69 Å, $[\text{C}(3)-\text{H}(3D)\cdots\text{O}(1A)]^i$ 145.0°; szimmetria kód (i): $x, 1/2 - y, 1/2 + z$] segítheti a metil-csoport molekulák közötti „átugrását”.

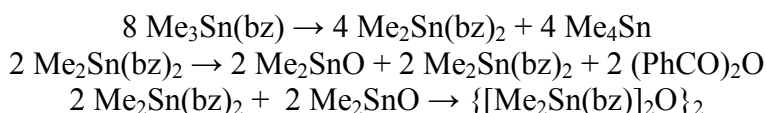
4. ábra – A $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{trop})$ kristályrácsában fellelhető ciklikus asszociátum, melynek termikusan indukált csekély átrendeződése után a molekulák közötti metil-csoport vándorlás azonnal végbemehet.

A $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{trop})$ és diszmutációs terméke a $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{trop})_2$ komplex azonos tércsoportban ($P2_1/c$) kristályosodik és a diszmutációs átalakulás során nem változik a ligandum kötődési módja (kelát) sem. Az azonos tércsoportban való kristályosodás eredményeképpen a $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{trop})$ és diszmutációs terméke $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{trop})_2$ a kristályrácsban hasonló illeszkedést mutat, azaz C–H $\cdots$ O hidrogénhidak által összetartott dimerekké asszociálódik (5. ábra). Tehát, a szilárdfázisú diszmutációs átalakulás a C–H $\cdots$ O hidrogénhidak megmaradásával megy végbe.

5. ábra – A $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{trop})$ és diszmutációs termékének a $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{trop})_2$ komplexnek C–H $\cdots$ O hidrogénkötéseken keresztül megvalósuló dimerizációja.

A $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{bz})$ koordinációs polimerben a legrövidebb C $\cdots$ Sn távolság 4.49 Å, tehát a komplex diszmutációs átalakulása az eredeti molekula- és kristályszerkezet összeomlásán keresztül valósulhat meg. A folyamat azonban nem áll meg a megfelelő $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ képződésénél, hanem a *bisz*-dibenzoáto-tetrametil-disztannoxán $\{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2\text{O}]\}_2$ kikristályosodásával fejeződik be. Az olvadátkban megfigyelt $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{bz}) \rightarrow \text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2 + \text{Me}_4\text{Sn} \rightarrow \{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2\text{O}]\}_2$ diszmutációs bomlás nem értelmezhető topotaktikus mechanizmussal, noha az átalakulás során a tércsoport ($P2_1/c$) nem változik. Az NMR mérések alapján megállapítottuk, hogy a 150° C-on végrehajtott $\text{Me}_3\text{Sn}(\text{bz})$ diszmutációs átalakulásban keletkező $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ komplex egy része tovább bomlik dimetilón(IV)-oxiddá és benzoészav anhidriddé. Majd a Me_2SnO és a $\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2$ közötti ligandum átrendeződési reakcióban alakul ki a $\{[\text{Me}_2\text{Sn}(\text{bz})_2\text{O}]\}_2$ diszmutációs végtermék:

A diszmutációs átalakulásban a benzoáto ligandum híd-típusú koordinációs módusa egyfogúvá és kétfogúvá alakult.

4. A kutatás perspektívái

Ismeretes, hogy a toxikus triorganoón(IV)-vegyületek rovar-, gombaölő- és fakonzerválószerként, formájában nagy mennyiségben kijutnak a környezetbe.¹⁰ A triorganoón(IV)-vegyületek óriási előnye, hogy mérgező hatásuk szelektív, az emlősökre alig veszélyesek, ugyanakkor *diszmutációval* lebomlanak és az így keletkező szerves bomlástermékek egyáltalán nem mérgezők.¹¹ A diszmutációt UV sugárzás, baktérium okozta biológiai vagy kémiai bomlásnak tulajdonították, azonban a diszmutációs folyamat kémiájának részletei ismeretlenek maradtak.¹² A pályázatban bemutatott termikusan indukálható diszmutációs átalakulások vizsgálatával sikerült közelebb kerüljünk az organoón(IV)-vegyületek toxicitását csökkentő bomlási folyamat megértéséhez.

A felsorolt ipari alkalmazások mellett, fontos megemlíteni, hogy az Amerikai Egyesült Államok Egészségügyi Minisztériumának Toxikus Vegyületek & Betegség Nyilvántartó Hivatalának (Agency for Toxic Substances & Disease Registry, ATSDR) legfrissebb adatai szerint túlnyomórészt metilón(IV)-származékokat használnak az élelmiszer csomagolására használt PVC vegyületek stabilizálására.¹³

A közeljövő ipari és egyéb alkalmazástechnikai területein a szilárdfázisú anyagok molekuláris és szupramolekuláris szinten precízen megszerkeztett és irányított rendszereit kell majd megalkotni (nanotechnológia). A molekulaszerveződési elvek megismerésével, majd tudatos és irányított felhasználásával lehetővé válik kívánt tulajdonságú "hasznos" anyagok előállítása, melyek szilárdfázisú reaktivitása "előre hangolható" illetve valamilyen külső jel (hő, fény, oldószer stb.) hatására a szerkezetük megváltoztatható. A *kristályok tervezésekor (crystal engineering)* a végső cél, hogy képesek legyünk *előre tervezni* a szupramolekuláris szerkezetet kialakító *asszociációs motívumokat*. Kitajgorodszkijnak tulajdonítják a következő mondást: "az elsőrangú elmélet megjósol, a másodrangú megtilt, a harmadrangú elmélet pedig a tények ismeretében utólag magyaráz meg mindent".¹⁴ A kristálytervezés még a harmadrangú elmélet szakaszában van, és elsőrangú elméletté válik majd ha a rokon kristályszerkezetekről folyamatosan gyűjtött információk elemzésével *valóban megértjük a molekulák szerveződésének alapelveit*. A szilárd- és olvadákfázisú reakciók alap kutatásában elért eredmények távlati hasznosítása elsősorban a vegyipar (oldószermentes idő- és költségtakarékos, környezetbarát "zöld" gyártási technológiák, stb.) és a gyógyszeripar (a gyószermolekulák szilárdfázisú átalakulásának a kivédése) területén történhet.

A pályázatban bemutatott triorganoón(IV)-komplexek termikusan indukált diszmutációs átalakulásából szilárd *diorganoón(IV)-vegyületek* és illékony tetrametilón(IV) keletkezik. Ismeretes, hogy szilárd, nem korrozív *diorganoón(IV)-komplexe*ket használnak az üvegfelületeken kialakítandó vékony SnO₂-filmbevonatok készítésére, az SnCl₄ helyett, mivel ezeknek egyszerűbb a kezelésük.¹⁵ Az így kezelt üveg vagy kerámia felület a létrehozott oxidfilm vastagságától függően keményebbé válik, ami karcolásmentességet eredményez, csillogóvá válik vagy elektromos vezető lesz.¹⁵ A tetrametilón(IV)-t SnO₂ vékonyréteg-leválasztásoknál¹⁶ valamint tűz- és füstgátló adalékanyagként használják.¹⁷ Ilyen SnO₂ alapú gázszenzorokat fejlesztettek ki szénmonoxid, ammónia és különböző égéstermék gázok detektálására.¹⁸ Ezen irodalmi adatok alapján, az előállított organoón(IV)-komplexek potenciális prekursorai lehetnek az SnO₂ vékonyréteg-leválasztásoknak.

5. Számadás

A pályázat megvalósítása során nem a tervezett tudományos konferencián vettem részt, hanem az OTKA engedélyével a laboratóriumi munkához elengedhetetlenül szükséges tűzálló vegyszerekre nyrt szereztem be. A triorganoón(IV)-vegyületek metil-vándorlással végbemenő diszmutációs átalakulásai közül a kétfogú oxigén-donor ligandumok (kupferronát, tropolonát és benzoát) jelenlétében történő diszmutációs átalakulásokat vizsgáltam és az eredményekből minden esetben tudományos közlemények (cikkek és könyvfejezet) születtek. A ftálimid- és szukcinimid tartalmú triorganoón(IV)-származékok szilárd- és olvadék-fázisú diszmutációt nem mutattak. Szintén

nem voltak kivitelezhetők a szilárd fázisban végbemenő butil-csoport vándorlással végbemenő diszmutációs átalakulások,¹⁹ noha oldatban ezek az átalakulások is ismertek. Még nagyon hosszú az út a valódi kristálytervezéshez, azonban remélem, hogy az OTKA támogatásával megvalósult jelen kutatással nemcsak a szakirodalomban ismeretlen szilárd- és olvadék-fázisban megvalósuló termikusan indukált diszmutációs átalakulást sikerült azonosítanom, hanem talán közelebb kerültünk a molekulák önszerveződését irányító alapelvek megértéséhez is.

Irodalom

- (1) A. Deák, G. Tárkányi, *Chem. Commun.* **2005**, 4074–4076.
- (2) G. Tárkányi, A. Deák, *Organometallics* **2005**, *24*, 3784–3791.
- (3) (a) M. Komura, T. Tanaka, R. Okawara, *Inorg. Chim. Acta* **1968**, *2*, 321–324. (b) J. Otera, *J. Organomet. Chem.* **1981**, *221*, 57–61. (c) S. K. Brahma, W. H. Nelson, *Inorg. Chem.* **1982**, *21*, 4076–4079. (d) W. F. Howard, R. W. Crecely, W. H. Nelson, *Inorg. Chem.* **1985**, *24*, 2204–2208. (e) T. P. Lockhart, F. Davidson, *Organometallics* **1987**, *6*, 2471–2478. (f) M. Kira, L. C. Zhang, C. Kabuto, H. Sakurai, *Organometallics* **1998**, *17*, 887–892. (g) C. Camacho-Camacho, R. Contreras, H. Nöth, M. Bechmann, A. Sebald, W. Milius, B. Wreckmeyer, *Magn. Reson. Chem.* **2002**, *40*, 31–40.
- (4) (a) I. Waller, T. Halder, W. Schwarz, J. Weidlein, *J. Organomet. Chem.* **1982**, *232*, 99–112.
- (4) (a) C. J. Tranter, S. J. Berners Price, J. Cutts, P. G. Parsons, G. Rintoul, D. J. Young, *Main Group Chem.* **1995**, *1*, 165–167. (b) R. Willem, A. Bouhdid, B. Mahieu, L. Ghys, M. Biesemans, E. R. T. Tiekink, D. de Vos, M. Gielen, *J. Organomet. Chem.* **1997**, *531*, 151–158. (c) K. C. Molloy, S. J. Blunden, R. Hill, *J. Chem. Soc. Dalton Trans.* **1988**, 1259–1266.
- (5) A. Deák, P. Király, G. Tárkányi, *Dalton Trans.* **2007**, 234–239.
- (6) A. Deák, G. Tárkányi Making Crystals from Crystals: Methyl-Migrational Dismutation of Trimethyltin Complexes, *Advances in Organometallic Chemistry Research* (Ed.: K. Yamamoto), Nova Science Publishers, Inc., New York, **2007**, Chapter 8, 201–225.
- (7) R. Sekiya, K. Kiyo-oka, T. Imakubo, K. Kobayashi, *J. Am. Chem. Soc.* **2000**, *122*, 10282–10288.
- (8) G. Kaupp, *CrystEngComm* **2003**, *5*, 117–133.
- (9) T. Devic, P. Batail, N. Avarvari, *Chem. Commun.* **2004**, 1538–1539.
- (10) (a) N. N. Greenwood, A. Earnshaw, *Az elemek kémiája I.*, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., **1999**, 538. (b) Faigl F., Kollár L., Kotschy A., Szepes L., *Szerves Fémvegyületek Kémiája*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, **2001**, 190–196.
- (11) S. K. Dubey, U. Roy, *Appl. Organometal. Chem.* **2003**, *17*, 3–8.
- (12) (a) H. E. Guard, A. B. Cobet, W. M. Coleman III, *Science* **1981**, *213*, 770–771. (b) L. E. Hallas, J. C. Means, J. J. Cooney, *Science* **1982**, *215*, 1505–1507.
- (13) U.S. Department of Health and Human Services, Agency for Toxic Substances and Disease Registry (ATSDR): <http://www.atsdr.cdc.gov/toxprofiles/tp55-c5.pdf>.
- (14) Hargittai I., Hargittai M., *Szimmetriák a felfedezésben*, Tudomány-Egyetem sorozat, Vince Kiadó, **2003**, 122.
- (15) (a) A. G. Pereira, A. O. Porto, G. G. Silva, G. M. de Lima, H. G. L. Siebald, J. L. Neto, *Phys. Chem. Chem. Phys.* **2002**, *4*, 4528–4532. (b) J. A. Stanley, A. C. Swain, K. C. Molloy, D. W. H. Rankin, H. E. Robertson, B. F. Johnston, *Appl. Organomet. Chem.* **19**, 664–657.
- (16) (a) S. Semancik, R.E. Cavicchi, K.G. Kreider, J.S. Suehle, P. Chaparala, *Sensors and Actuators* **1996**, *B34*, 209–212; (b) Y. Farber, F. Khonsari-Arefi, J. Amouroux, *Thin Solid Films* **1994**, *241*, 282–286.
- (17) G. T. Linteris, K. Knyazev, V. Babushok, *Combustion and Flame* **2002**, *129*, 221–238.
- (18) (a) K. Takahata, *Tin Dioxide Sensors – Development and Applications*, Chemical Sensor Technology, Kodansha Ltd., Tokyo, **1988**, 39–55. (b) M. Law, H. Kind, B. Messer, F. Kim, P. Yang, *Angew. Chem. Int. Ed.* **2002**, *41*, 2405–2408.
- (19) A. Szorcsik, L. Nagy, I. Kökény, A. Deák, M. Scopelliti, T. Fiore, L. Pellerito, *J. Organomet. Chem.* **2007**, *692*, 3409–3414.